

МОНІТОРИНГ ТА АНАЛІЗ ВПЛИВУ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ НА ПРИКЛАДІ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

MONITORING AND ANALYSIS OF THE IMPACT OF DECENTRALIZATION ON THE DEVELOPMENT OF RURAL COMMUNITIES IN THE BLACK SEA REGION ON THE EXAMPLE OF THE MYKOLAIV REGION

УДК 321.303:332.142.4:336.225

Радченко О.Д.к.е.н., старший науковий співробітник,
п.н.с.

Інститут аграрної економіки

Лазутіна Л.О.

к.е.н., науковий співробітник

Інститут аграрної економіки

Кір'ян С.М.к.е.н., доцент кафедри обліку
та оподаткування

Європейський університет

У статті розглянуто особливості процесів контролю соціальних явищ економічними механізмами на прикладі дослідження стану децентралізації сільських громад Миколаївської області. Загальні тенденції децентралізації мають вимірюватись фінансовою складовою доходів та видатків місцевих бюджетів і множиною показників соціально-економічного благополуччя. Результати дослідження є основою побудови рейтингу регіонів по якості проведення процесів реформи децентралізації і її наслідків для розвитку сільських територій.

Ключові слова: моніторинг, децентралізація, Причорноморський регіон, Миколаївська область, сільські громади, аналіз ефективності, соціальні процеси.

В статье рассмотрены особенности процессов контроля социальных явлений экономическими механизмами на примере исследования состояния децентрализации сельских общин Николаевской области. Общие тенденции децентрализации должны измеряться финансовой составляющей доходов и расходов местных бюджетов и показате-

лями социально-экономического благополучия. Результаты исследования являются основой построения рейтинга регионов по качеству проведения процессов реформы децентрализации и ее последствий для развития сельских территорий.

Ключевые слова: мониторинг, децентрализация, Причерноморский регион, Николаевская область, сельские общины, анализ эффективности, социальные процессы.

The article considers the peculiarities of social phenomenon of economic control mechanisms on case study of decentralization in rural communities of Mykolaiv region. General trends are measured by financial decentralization components of revenues and expenditures of local budgets and multiple indicators of socio-economic welfare. Results of the study are the basis for constructing of regional rankings based on quality of the reform process of decentralization and its implications for rural development.

Key words: monitoring, decentralization, Black sea region, Mykolaiv region, rural communities, efficiency analysis, social processes

Постановка проблеми. Стан соціальної сфери сільських територій на Україні у даний час критичний. Демографічна ситуація дуже складна і має чітку тенденцію до погіршення. Не є винятком у цьому стані і Причорноморський регіон. За даними сайту статистики Миколаївської області [1], чисельність наявного населення області, упродовж 2016 р. зменшилась на 8,1 тис. осіб і на 1 січня 2017 р. становила 1150,1 тис. Зменшується населення сіл, скорочується сільська поселенська мережа. Кількість зареєстрованих безробітних на кінець січня 2017 р. становила 18,5 тис. осіб, з них допомогу по безробіттю отримували 75,3%, а близько половини із загальної кількості безробітних становили жінки. Рівень зареєстрованого безробіття поширився на 2,6% населення працездатного віку, зокрема, у сільській місцевості – 4,3%, у міських поселеннях – 1,8%. Основною зайнятістю на селі залишається сільськогосподарська діяльність, господарствами населення виробляється значна частка валової продукції. Економічні та соціальні процеси, що відбувалися в країні протягом останніх десятиріч, призвели до поглиблення соціально-економічних проблем.

Недостатній рівень централізованого фінансування розвитку соціальної сфери сільських територій зумовлює необхідність пошуку сучасних моделей механізму управління процесами формування

і використання фінансових ресурсів місцевих бюджетів. Це необхідно для стимулювання інвестиційно-інноваційні процесів та їх спрямування на забезпечення самодостатності соціально-економічного розвитку сільських територій [2], сприяння зайнятості населення, створення достойних умов життя.

Одночасно, вимогою Євросоюзу та Міжнародного валютного фонду при наданні кредитів та фінансової допомоги і просування по шляху євроінтеграції є децентралізація влади в Україні. У квітні 2016 р. Кабінет Міністрів і Європейська комісія, яка діє від імені Європейського Союзу, підписали угоду [3] про фінансування програми децентралізації «U-LEAD з Європою: програми для України щодо розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підзвітності та розвитку» на суму 97 млн євро.

У цих умовах важливого значення набувають процеси децентралізації, орієнтовані на розширення повноважень місцевого самоврядування та поліпшення їх фінансових можливостей через об'єднання в територіальні громади і об'єктивне та повне висвітлення необхідності проведення реформ для сільського населення України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями процесів децентралізації та їх впливу на сільські території, формування фінансо-

вих ресурсів бюджетів сільських рад, розширення повноважень місцевого самоврядування, створення фінансової автономії місцевого самоврядування в сучасних умовах, державною підтримкою розвитку сільських територій та обліковим процесом у державних установах займаються провідні науковці: О. Булавка, О. Бородіна, П. Гайдуцький, В. Горьовий, Ю. Губені, М. Дем'яненко, В. Збарський, І. Луніна Ю. Лупенко, М. Малік, І. Прокопа, П. Саблук та ін.

Проте, сучасний стан цієї проблематики знаходиться на стику економічних, політичних і соціальних проблем, що зумовлює необхідність постійного вивчення й удосконалення наукового супроводу забезпечення розвитку сільських територій відповідно до пріоритетів державної політики. Досі не реалізований механізм моніторингу процесів децентралізації та визначення рейтингу регіонів за наслідками проведення реформ.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження регіонального аспекту процесу децентралізації через систему аналізу та моніторингу впливу на розвиток сільських територій на прикладі Миколаївської області.

Виклад основного матеріалу. Повноті висвітлення процесу децентралізації, пов'язаних з ними переваг та ризиків насамперед сприяє процес моніторингу й інформування. Моніторинг є важливим і обов'язковим етапом у процесі реалізації будь-якого суспільного проекту, що включає збір та обробку інформації, з метою аналізу досягнень або визначення ризиків і проблем у процесі його впровадження.

Моніторингу підлягає як процес децентралізації у його зв'язках з іншими сторонами (показниками) суспільного життя, так і за системою конкретних соціальних показників, які були визначені метою реформи. Для аналізу соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади [4] передбачена моніторингова місія (додаток 2, п. 25 Методрекомендацій №75), але в силу новизни нормативного акту, досі не опрацьована на практиці.

Процес децентралізації розпочато з 2015 року, відповідно до коаліційної угоди [5], який супроводжується передачею значних повноважень та фінансових ресурсів від органів державної влади – органам місцевого самоврядування. Децентралізація здійснюється з метою забезпечення ефективної реалізації прав громадян, надання публічних послуг належної якості, збільшення прав і повноважень місцевих громад.

Невід'ємною складовою процесу децентралізації є адміністративно-територіальна реформа, яка не передбачає змін меж областей (регіонів), а лише зміну системи управління на обласному рівні. Згідно методики, сформованої Кабміном [6], адміністративним центром може бути місто, село або селище міського типу, яке розташоване в зоні

доступності до найвіддаленіших сіл не більше, ніж 20 км та володіє розвинутою інфраструктурою. Сільські та селищні ради ліквідовуватимуться, а в селах будуть старости, що одночасно обиратимуться в депутати до ради укрупненої громади.

Об'єднані територіальні громади (далі – ОТГ) прирівнюються до міст обласного значення, бюджетний процес для них кардинально змінюється, з'являються делеговані повноваження та кошти на них. У відання ОТГ переходить освіта, охорона здоров'я. Ці заходи, за прикладом світового досвіду самоврядування, повинні позитивно вплинути на якість життя членів сільської громади та покращити рівень життя в країні в цілому.

В Україні рівень бюджетної забезпеченості на виконання власних повноважень на 1 жителя є найнижчим серед європейських країн і ледь досягає 28 євро [7], тоді як, наприклад, у Польщі – 305,0 євро, у Словаччині, Угорщині та Латвії – у межах 200 євро. Закономірно, що проблема фінансового забезпечення розвитку сільських територій України стає пріоритетною в державній політиці та потребує застосування нових ефективних форм і методів їх реалізації.

Протягом останнього часу прийнято ряд Законів та внесено необхідні зміни до існуючих, що забезпечують виконання процесу децентралізації. Зокрема, це Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про добровільне об'єднання громад», «Про співробітництво територіальних громад», «Про регулювання містобудівної діяльності», доповнені Бюджетний кодекс України, Конституція України – в частині повноважень та статусу органів місцевого самоврядування, еволюційні зміни у фінансуванні місцевих бюджетів прийнято Законом про державний Бюджет на 2017 рік. Виникає потреба оновити бюджетну систему [8], яка має відповідати покладеним на неї вимогам.

Згідно даних, приведених на сайті Децентралізація влади [9] у Миколаївській області до реформи: було 314 рад, з них: міських – 10 селищних – 17 сільських – 287. Після реформи стало: об'єднаних територіальних громад схвалених обласною радою – 32, об'єднаних територіальних громад включених до проекту розпорядження – 28.

Відповідно до рішень ЦВК від 25 жовтня 2015 року у Миколаївській області відбулися перші вибори голів та депутатів ОТГ, яка утворилася внаслідок об'єднання 2 місцевих рад (4 населених пункти). Після створення Куцурубської об'єднаної територіальної громади об'єднаної процесу у Миколаївському регіоні безперестанно вирували, набули сили протягом червня-липня 2016 р., і тепер теми реформи практично не сходять зі шпальт газет, екранів телебачення, стрічок Інтернет-сайтів. Новини одночасно повідомляють про створення об'єднаних територіальних гро-

Таблиця 1

Проектні територіальні громади, Миколаївська область [11]

Територіальна громада	Адміністративний центр громади	Площа (км ²)	Населення (тис. осіб)	Обсяг доходів (тис. грн)	Бюджет розвитку (тис. грн)	Бюджет базової дотації (грн)	Бюджет реверсної дотації (тис. грн)
Арбузинська	смт Арбузинка		18,126		0,00	585,9	0,00
Баштанська	м. Баштанка	773,8	22,434		0,00	2441,2	0,00
Березанська	смт Березанка	1378,2	23,431		724,2	3068,5	0,00
Березнегуватська	смт Березнегувате	779,2	20,724		0,00	4744,1	0,00
Бузька	с. Бузьке	597,2	8,070		0,00	2093,0	0,00
Веселинівська	смт Веселинове	1244,73	23,380		0,00	4429,3	0,00
Веснянська	с. Весняне		18,171		86,0	3201,0	0,00
Воскресенська	смт Воскресенське	357,86	24,619		0,00	5023,7	0,00
Врадіївська	смт Владіївка	80,1	0,108		100,0	4356,5	0,00
Галицинівська	с. Галицинове	311,35			0,00	620,3	0,00
Доманівська	смт. Доманівка	1458,04	25,856	30521,0	0,00	6676,2	0,00
Єланецька	смт. Єланець	1017,66	15,643		0,00	3160,0	0,00
Казанківська	смт Казанка		19,886	21352,2	0,00	2003,7	0,00
Костянтинівська	с. Костянтинівка	405,8	9,260		0,00	1830,0	0,00
Кривоозерська	смт. Криве Озеро		25,003	27518,0	2,0	5082,3	0,00
Куцурубська	с. Куцуруб	229,443	3,855	4487,4	0,00	0,00	90,4
Миколаївська	м. Миколаїв	259,83	494,800		6000,0	0,00	18418,4
Новоодеська	м. Нова Одеса		16,923		130,0	3060,0	0,00
Очаківська	м. Очаків	2293,557	27,137	37016,1	93,4	2633,2	0,00
Ольшанська	смт Ольшанське	246,59	9,038		0,00	117,0	0,00
Привільненська	с. Привільне	454,7	5,453		0,00	1687,8	0,00
Стелівська	с. Степове	535,78	5,504		0,00	1044,3	0,00
Шевченківська	с. Шевченкове		16,704		0,00	2218,8	0,00
Южноукраїнська	м. Южноукраїнськ	107,8	42,574				27480,6

Джерело: [11]

Таблиця 2

Перелік показників моніторингу соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади

Напрямок	Заходи	Од.
Демографічна ситуація	Чисельність постійного населення	осіб
	Чисельність постійного населення віком 16 – 59 років	осіб
	Кількість дітей віком до 16 років	осіб
	Демографічне навантаження на 1000 осіб працездатного віку	%
	Природний приріст (скорочення) населення	осіб
	Загальний коефіцієнт вибуття сільського населення (на 1000 осіб наявного сільського населення)	проміле
	Внутрішня міграція населення в межах населених пунктів об'єднаної територіальної громади	осіб
Економічна ефективність	Обсяг капітальних інвестицій на 1 особу	грн.
	у тому числі за рахунок коштів державного бюджету	грн.
	у тому числі за рахунок коштів обласного бюджету	грн.
	у тому числі за рахунок коштів бюджету об'єднаної територіальної громади	грн.
	Кількість підприємств малого та середнього бізнесу на 1000 осіб наявного населення	одиниць
	Кількість кооперативів на 1000 осіб наявного населення у тому числі	одиниць
	обслуговуючих сільськогосподарських	одиниць
	виробничих сільськогосподарських	одиниць
	споживчих	одиниць
	Протяжність побудованих у звітному році доріг з твердим покриттям місцевого значення	км
	Кількість проектів регіонального розвитку, що реалізуються на території об'єднаної громади	одиниць
	Обсяг фінансування проектів регіонального розвитку, що реалізуються на території об'єднаної громади	грн.
	за рахунок державного бюджету	
	за рахунок місцевого бюджету	
за рахунок інших джерел		
Фінансова самодостатність	Доходи загального фонду бюджету об'єднаної територіальної громади (без трансфертів) на 1 особу	грн.
	Капітальні видатки бюджету об'єднаної територіальної громади (без трансфертів) на 1 особу	грн.
	Частка базової дотації в доходах загального фонду бюджету об'єднаної територіальної громади (без урахування субвенцій)	%
	Частка видатків бюджету розвитку в загальному обсязі видатків об'єднаної територіальної громади (без урахування власних надходжень бюджетних установ)	%
	Обсяг надходжень до бюджету об'єднаної територіальної громади від сплати податку на доходи фізичних осіб на 1 особу	грн.
	Обсяг надходжень до бюджету об'єднаної територіальної громади від плати за землю на 1 особу	грн.
	Обсяг надходжень до бюджету об'єднаної територіальної громади від сплати єдиного податку на 1 особу	грн.
	Обсяг надходжень до бюджету об'єднаної територіальної громади від сплати акцизного податку на 1 особу	грн.
Якість та доступність публічних послуг	Частка домогосподарств, що мають доступ до фіксованої широкопasmової мережі Інтернет, у загальній кількості домогосподарств об'єднаної територіальної громади	%
	Забезпеченість населення лікарями загальної практики – сімейними лікарями на 1000 осіб наявного населення на кінець року	осіб
	Середня наповнюваність групи дошкільного навчального закладу об'єднаної територіальної громади	осіб
	Частка дітей дошкільного віку охоплена дошкільними навчальними закладами, у загальній кількості дітей дошкільного віку	%
	Середня наповнюваність класів загальноосвітньої школи об'єднаної територіальної громади	осіб
	Частка дітей, для яких організовано підвезення до місця навчання і додому, у загальній кількості учнів, які того потребують	%
	Частка дітей, охоплених позашкільною освітою, у загальній кількості дітей шкільного віку	%
	Частка випускників загальноосвітніх навчальних закладів, які отримали за результатами зовнішнього незалежного оцінювання з іноземної мови 160 балів і вище, у загальній кількості учнів, що проходили тестування з іноземної мови	%

Створення комфортних умов для життя	Частка домогосподарств, забезпечених централізованим водопостачанням, у загальній кількості домогосподарств об'єднаної територіальної громади	%
	Частка домогосподарств, забезпечених централізованим водовідведенням, у загальній кількості домогосподарств об'єднаної територіальної громади	%
	Частка домогосподарств, які уклали кредитні договори в рамках механізмів підтримки заходів з енергоефективності в житловому секторі за рахунок коштів державного бюджету (у тому числі із співфінансуванням з місцевих бюджетів), у загальній кількості домогосподарств об'єднаної територіальної громади	%

Джерело: [4]

мад майже в усіх районах [10]. Перелік проектних територіальних громад з орієнтованими обсягами фінансування приведено у таблиці 1.

Проте, Державним бюджетом на 2017 рік не забезпечено стовідсоткове фінансування делегованих місцевому самоврядуванню повноважень. Зокрема, запропоновано виключити зі складу освітньої та медичної субвенцій видатки на комунальні послуги та енергоносії. За рахунок освітньої субвенції фінансуватимуть тільки зарплату педагогічному персоналу, а це лише 75% працівників закладів освіти на місцевому рівні. Уряд фактично бере на себе зобов'язання виплачувати в повному обсязі лише заробітну плату, і то вибірково.

За даними видання, підготовленого Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України за сприянням Швейцарсько-українського проекту «Підтримка децентралізації в Україні» DESPRO та технічної підтримки Шведсько-українського проекту «Підтримка децентралізації в Україні» [12, с. 170], на 2016 рік місцевому бюджету Куцурубської ОТГ передбачена з державного бюджету освітня субвенція – 5 млн грн. та медична субвенція – 2 млн. грн. Бюджет ОТГ сформовано з реверсною дотацією з державного бюджету у сумі 0,1 млн грн. Затверджений обсяг доходів загального фонду бюджету Куцурубської ОТГ на 2016 рік з трансфертами з державного бюджету становить 11,8 млн грн, що більше майже 10 разів від уточнених показників місцевих бюджетів (які увійшли до складу ОТГ) на 2015 рік. У результаті утворення об'єднаних громад зріс обсяг власних доходів місцевого бюджету у 4 рази (на 3,7 млн грн) порівняно з 2015 роком (з 1,2 млн грн до 4,9 млн грн). Основним джерелом наповнення бюджетів є податок на доходи фізичних осіб – 3,6 млн грн, наступний за вагомістю – єдиний податок – 0,5 млн грн. Із розрахунку на 1 жителя громади обсяг власних доходів збільшився більше ніж на 1000 грн (з 358 до 1420 грн).

Розподіл субвенції з державного бюджету [13] місцевим бюджетам на підготовку і проведення перших виборів депутатів сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад і відповідних сільських, селищних, міських голів 18 грудня 2016 свідчить, що на Миколаївську область виділено 2399,0 тис. грн, у тому числі за

жовтень – 239,9 тис. грн, листопад – 1199,5 тис. грн, грудень – 959,6 тис. грн.

14 березня 2017 року, Верховна Рада України прийняла в цілому законопроект щодо особливостей добровільного об'єднання територіальних громад, розташованих на територіях суміжних районів (№5520). Коли закон набуде чинності, появиться законна підстава призначати вибори в об'єднаних та приєднаних громадах з різних районів.

Проведене нами дослідження свідчить, що ефективність реформ впирається у моніторинг показників ефективності. Окремі з них уже впроваджуються на практиці, але загалом процес ще немає системності. Наприклад, Паспорт Шевченківської сільської об'єднаної територіальної громади [14] містить деякі контрольні показники реформування, але досить скромний з точки зору аналізу загальних тенденцій децентралізації. Тому нами запропоновано у якості програми моніторингу використовувати Орієнтовний перелік показників соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади, складений на основі Методрекомендацій [4], приведений в таблиці 2.

Як бачимо, моніторинг стосується показників демографічної ситуації, економічної ефективності, фінансової самодостатності, якості та доступності публічних послуг, створення комфортних умов для життя сільського населення.

Від якості проведених реформ, від умілого розпорядження сільськими радами наявними адміністративними, технічними та людськими ресурсами залежать обсяги і джерела формування місцевих бюджетів сільських територій. Всі ці складові мають бути об'єктами громадського контролю та моніторингу на різних рівнях.

Наразі, організація «Глобал Комьюнітіз» виконує флагманську програму Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), спрямовану на розвиток місцевого самоврядування – «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (DOBRE) [15]. Її мета – створити можливості зростання новостворених ОТГ і мотивувати інші громади до об'єднання. Оцінка досвіду та спроможності ОТГ, які подали заявки, проводитиметься за трьома основними групами показників: лідерська та бюджетна спроможність; надання послуг громадянам; та участь громадськості та інклюзивність.

На підставі узагальненого досвіду кращих сільських громад ГО «Причорноморський центр політичних і соціальних досліджень» [16] пропонує об'єднаним громадам додатковий сервіс, який дозволить швидко розробити Стратегію об'єднання, яка є передумовою отримання технічної допомоги від держави, міжнародних донорів, а її обов'язковість прописана у законодавстві.

Для удосконалення процесу моніторингу проведення децентралізації та її впливу на розвиток сільських територій потрібно врахувати деякі моменти, а саме: розширення повноважень органів місцевого самоврядування у частині залучення інвестицій, у тому числі іноземних; доступності кредитування, зокрема з державною підтримкою та гарантією; розширення фінансової самостійності та збільшення доходів загального фонду місцевих бюджетів; оптимізація структури доходної та видаткової частини місцевих бюджетів та самостійності визначення структури видатків місцевою громадою, підвищення повноважень та ефективності формування доходної частини об'єднаних територіальних громад; популяризація досвіду та висвітлення діяльності кращих об'єднаних громад.

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз ефективності процесів децентралізації через показники моніторингу передбачає сформувати універсальну систему показників, що характеризують рівень розвитку соціальної сфери сільських територій, зокрема: вартісні, натуральні, трудові, якісні, що посилять методичне обґрунтування проведення комплексної оцінки децентралізації сільських громад при проведенні їх об'єднань. Це створить умови до підвищення конкурентоспроможності сільських громад шляхом їх об'єднання та розширення спектру діяльності і переліку одержуваних суспільних послуг, поліпшення якості та зростання обсягів таких послуг, які фінансуються за рахунок коштів відповідних місцевих бюджетів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Соціально-економічне становище Миколаївської області у січні 2017 року. Головне управління статистики у Миколаївській області, 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mk.gov.ua/store/files/1489582031.pdf>.
2. Лазутіна Л. О. Джерела формування місцевих бюджетів сільських територій в умовах децентралізації / Л. О. Лазутіна // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – № 6 – С. 728 – 732.
3. ЄС виділить 97 млн євро на децентралізацію в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/es-vidilit-97-mln-evro-na-decentralizaci-u-ukraini>.
4. Методичні рекомендації щодо формування

і реалізації прогностичних та програмних документів соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади. Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, 30.03.2016р. №75.

5. Угода про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна». Верховна рада України 8 скликання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15>.

6. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад. Постанова КМУ від 8 квітня 2015 р. № 214.

7. Аналіз фінансових наслідків адміністративно-територіальної реформи / Проект SuFTAR Системне управління фінансування адміністративно-територіальної реформи. Портал FISCO-ID/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fisco-id.com/download.php?m=an&l=ua&id=69>.

8. 5 необхідних кроків для проведення реформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://decentralization.gov.ua/5_steps.

9. Децентралізація влади. Миколаївська область. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://decentralization.gov.ua/region/item/id/14>.

10. В облдержадміністрації обговорили стан реалізації реформи з децентралізації в Миколаївській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://decentralization.gov.ua/news/item/id/4769>.

11. Геопортал адміністративно-територіального устрою України (за фінансової підтримки Швейцарсько-українського проекту «Підтримка децентралізації в Україні» DESPRO) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://atu.minregion.gov.ua/ua/grom_list_obl2/51.

12. Децентралізація. Місцеві бюджети 159 об'єднаних територіальних громад [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://despro.org.ua/despro/Local%20Budgets%20of%20ACs.pdf>.

13. Про затвердження Розподілів субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на підготовку і проведення перших виборів депутатів сільських, селищних, міських рад об'єднаних територіальних громад і відповідних сільських, селищних, міських голів 18 грудня 2016 року та виготовлення органами ведення Державного реєстру виборців списків виборців та іменних запрошень для підготовки і проведення цих виборів. Постанова ЦВК від 13 жовтня 2016 року № 444.

14. Паспорт Шевченківської сільської об'єднаної територіальної громади з адміністративним центром у селі Шевченкове [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mk-oblrada.gov.ua/images/MATERIAL/MR_RAD1/RADA/PASPORTA/shevch.pdf.

15. Програма DOBRE оголосила конкурсний відбір ще 25 об'єднаних громад [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donors.decentralization.gov.ua/advice/58b168ec6783ec0d9daf1d4f>.

16. Стратегія розвитку перших об'єднаних громад є унікальним інструментом. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://decentralization.gov.ua/news/item/id/5048>.